

Mr. Rudolf Kraljević

HUMSKA ŽUPA VEČENIKE (VEČERÍĆ)

Uskoro će u izdanju Znanstvene knjižnice "Zirala" iz tiska izaći knjiga *Srednjovjekovne župe Humske zemlje* dr. Pavla Anđelića, mr. Tomislava Anđelića i mr. Marijana Sivrića. To je izdavački događaj vrijedan najviše pozornosti. Naime, odavno se u hrvatskoj historiografiji nije pojavila knjiga slična naslova koja bi povijesno promišljala sudbinu južne i jugozapadne Hercegovine povezane s obližnjom dalmatinskom.

Središnju osobu i stvaralački stup (tro)jedinstva autorskih različitosti - čiji je proizvod, monografija *Srednjovjekovne župe Humske zemlje* - nedvojbeno predstavlja dr. Pavao Anđelić. On je idejni začetnik, tvorac i glavni nositelj višegodišnjeg istraživačkog projekta koji se, napokon, oplodotvorio ovim djelom. Njegov se osebujni znanstveni rukopis, poput crvene niti provlači tom tvorbom od početka do kraja, bez obzira na to što mu zbog prerane smrti okončanja nije dočekao!

Velik je i teško mjerljiv autorski doprinos drugoga iz trolista pisaca, magistra Marijana Sivrića, vrsnog suradnika braće Anđelić, koji je uveliko osvježio ovu knjigu dopisavši joj mnoge, originalne, skladno ukomponirane stranice, nakon smrti glavnog autora dr. Pavla Anđelića.

Od sredine 1980-ih, kada je u oživotvorenju te znanstvene nakane nastupio prekid, redale su se prazne nedjelatne godine jedna za drugom. A projekt, iz kojega su osobnim stvaralaštvom - za života Pavla Anđelića - bile istražene te objelodanjene samo četiri

od devet humskih župa, tonuo je u zaborav. Iz beznadne ga je učmalosti probudila bratska ljubav Tomislava Anđelića prema Pavlu. To je Tomislavova najveća zasluga. Ne i jedina!

Od devet župa spomenutih polovicom XII. stoljeća u spisu biskupa Grgura Barskog (ili Ljetopisu popa Dukljanina) - tom dugo nijekanom, ali nikada nezanijekanom povijesnom vrelu još nepotrošene vrijednosti - izdvojit ćemo jednu nama najbližu, humsku župu Večenike (Večerić) - i prigodno za ovaj broj *Hercegovine* progovoriti nekoliko usputnih riječi o studioznu i zanimljivu prilogu stožernog autora, Pavla Anđelića.

Bit će to ujedno i kazivanje o najranijoj prošlosti predturskog, humskog grada Mostara ili zapravo o ishodišnom dvograđu, iz kojega se grad Mostar razvio, od dva grada na *Mostu*, preko *Mostnog grada*, u *Mostar*!

Nije nimalo lako ubicirati niti do kraja argumentirano teritorijalizirati župu Večenike (Večerić), primijećeno je već u pristupu problemu.

A bez toga - s pravom ističe pisac - nije moguće spoznati ni opće prilike u kojima je počeo nastajati Mostar.

Anđelićeva radnja koju prosuđujemo ima kao početnu zadaću trezveno propitati sve dosadašnje pokušaje povijesne raščlambe toga dvostranog pitanja u punoj međuzavisnosti njegovih isprepletenih sastavnica.

Zatim će nam autor ponuditi i neke posve nove načine rješavanja proučavana problema koje dosadašnja historiografija nije dovoljno uzimala u obzir.

Već iz analize primarnog izvora saznajemo da se ta župa pod nazivom *Večenike* spominje prvi put u *Ljetopisu popa Dukljanina* sredinom XII. stoljeća.

Prvi je to i posljednji put da se promatrani predio imenuje župom!

Pod imenom *Večerić* i, samo jedanput Večerio, nalazimo je - podcrtava Pavao Anđelić - u dubrovačkim vrelima od kraja XIII. do kraja XIV. stoljeća.

Izloženo pokazuje da se župa u povijesnim spisima bilježi dvojako: Večenike (Vecheniche) i Večerić (Vecerich).

Okolnost da Dubrovčani kroz cijelo stoljeće rabe njima očito dobro poznati naziv Večerić govori dovoljno uvjerljivo u prilog tome da s tim imenom župe treba računati - misli autor.

Međutim, znajući da su kasnija povijesna istraživanja “otkrila”, kako je na prostoru Humske zemlje i neretvanske oblasti (tzv. Paganije) u ranome srednjem vijeku živjelo, vjerojatno seobom ovamo dospjelo, zapadnoslavensko pleme (narod?) pod imenom Vetonci (čije se ime, možda, nalazi u korijenu jednoga od dva naziva župe, te u toponimima Vitina, Vitaljina...) uvijek budni Anđelić Stariji nudi kompromisan udvojeni naziv župe: *Večenike* (*Večerić*).

Kada je kralj Ostoja 1408. ustupio Radivojevićima Jurjevićima svu zemlju među Cetinom i Neretvom, pored ostalih je posjedovnih nadarbina spomenuta i “provincija Večenik sve do Neretve”.

Budući da je ta povelja iscrpno odslikala upravnu strukturu zapadnohumskoga dijela tadašnje bosanske države (i u njoj župu Večenike), tekstopisac se njezinom analizom dulje bavio. On se posebno zadržao na isuviše uprošćenu shvaćanju administrativnog pojma “provincija”. U svome objašnjenju ističe da je “provincija” razvijenog srednjeg vijeka, od župe niža područna upravna jedinica, koju bi u prijevodu trebalo približno označavati riječima “upravni kotar, diskrikt, knežija ili kneštvo”.

Zna se da su na tlu nekadašnjega ranofeudalnog Večenika (Večerića) s vremenom nastali upravni kotari “Broćno, Blato, Drežnica, Planina” te grad Kruševac.

U nastavku je pisac kritički prosudio poznate prijedloge župske ubikacije, date u dosadašnjim povijesnim djelima, te iz toga izlučio prihvatljiva stajališta. Zatim je ustvrdio kako su lijevoobalne župe Humske zemlje na zadovoljavajući način ubicirane (već prethodno obavljenim kabinetskim i terenskim istraživanjima njegova stručnog tima).

Ako se, pak, preostale desnoobalne župe (Velika, Gorska, Imota) smjeste u općine Ljubuški, Vrgorac, Imotski (što uglavnom nije prijeporno), onda bez pouzdano utvrđene županijske organizacije (s ove strane Neretve) ostaju suvremene općine Čitluk, Široki Brijeg i Mostar - ili starinski zvan predjeli Broćno, Blato, Planina i Drežnica - predstavljajući, kao drugim županijama “nepokriveni” slobodni prostor - ono područje u koje treba teritorijalizirati župu Večenike (Večerić). Tome dodaje i konačne izvanjske granice župe Večerić prema okolnim župama, omeđujući ih ovako: jug - župa Luka, jugozapad - Velika, zapad - Imota, sjever - Rama i župa Neretva, istok - rijeka Neretva.

U razvijenome feudalizmu, kada je upravna cjelina bivše župe bila već davna prošlost, zapaža se postupno uzdizanje i naizmjenično smjenjivanje u vodstvu pojedinih županijskih dijelova.

Prvo je do jačeg izražaja došlo Broćno u XIV. stoljeću. U prvoj se polovici XV. stoljeća prvenstva dočepalo Blato s Kruševcem. Kasnije je sve nadrastao Mostar.

Pavlu je Anđeliću* čudno da se unutar gospodarski nezanemarljiva upravnog kotara Brotnjo, koji se prvi (već potkraj XIII. stoljeća) izdvojio i, važnošću iznad drugih predjela razjedinjene župe Večerić, izdigao do današnjeg dana, nije nedvojbeno utvrdilo postojanje srednjovjekovnog grada.

S druge strane u provinciji (kotaru) Blato, koja je od početka XV. stoljeća značenjem natkrilila i Brotnjo i sve bivše dijelove župe Večerić, postojao je dosta važan, istina još vjerodostojno neubicirani Kruševac.

U ostatku, pak, ranijeg prostranstva županije Večerić do Neretve i u susjednom lijevoobalnom Prekoneretavlju tijekom se četvrtog desetljeća XV. stoljeća javlja zanimljivo dvograde s jednim, tj. Cimskim gradom, na desnoj i s, vjerojatnim, drugim gradom (Nebojšom) na lijevoj obali kao urbanim prapočetima potonjeg Mostara, koji će u ostatku XV. stoljeća isprednjačiti svim gradskim središtima bivše Humske zemlje.

Pristupajući prvenstvenoj raspravi o ubikaciji i identifikaciji Cimskog i Nebojše, tih malo poznatih hercegovijskih gradova, podsjetim se na jedno (po Pavlu Anđeliću naglašeno) pravilo koje je kod gradogradnje u kasnofeudalnoj BiH uvažavano: U svim gospodarski razvijenijim i prosperitetnijim predjelima svaki upravni kotar (distrikt) ima svoj grad.

A, kako je zapadna (desna) Neretvina obala bila organizirana u jedan samostalan kotar (provinciju), a istočna (lijeva) u isti takav drugi kotar, onda je bilo prirodno očekivati začetke dva uposebljena grada, za čije postojanje izvori znaju, ali mi iz njih, izravno, ne doznajemo njihova imena. A to je ono što stvara teškoće kod njihova proučavanja i prepoznavanja.

I tako stigismo do Radoboljina račvasta ušća u Neretvu, do "otoka" unutar njega i, vjerojatnog, Cimskog grada na njemu te njegova obližnjeg susjeda, transneretvanskog sustražara, grada Nebojše.

* A i nama, s obzirom na tradicionalno vrlo važne broćanske vinogradarske kapacitete te čuveno vino kojim se počastio kancelar Tvrtka I. Velikog 70-ih godina XIV. stoljeća!

Krenimo zajedno s našim piscem u ranomostarsku (gradsku) povijest, s Nebojšom - gradom istočne obale - koju dosta neodređeno poznati nam izvori spomenuše samo tri puta: 1444., 1448. i 1454., sva tri puta u darovnicama hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači.

Pavao se Anđelić, za razliku od drugih povjesničara, ozbiljno potrudio, originalno i određeni, locirati (povijesnim vrelima slabo definirani) grad Nebojšu - uz potonji drveni most s istočne strane Neretve u Mostaru. Nakon što smo povjerovali da je na pomolu pravo, izvorno zasnovano, rješenje, pisac nas je poštenom autokritikom u završnici knjige uvjerio da se još treba strpjeti do konačnog skidanja tamnog vela s ovog problema, iako mu je, po našem mišljenju, osnovni pravac istraživanja i zaključivanja i dalje na snazi, kao ispravan.

Međutim, ako je još upitno da je istočnoobalni grad u mostarskom dvogradu uistinu Nebojša, samo postojanje dvograda, s jednim gradom i na istočnoj obali, uz njemu odgovarajući (prekomostni) grad na desnoj obali, čini nam se neprijepornim, jer s obje strane i danas stoje, kao nesumnjivi materijalni ostaci njihovih jezgara dva kaštela (= dvije kule) kao njihova dva najtvrđa zuba, a s druge strane pisani izvor iz 1452. izrijekom govori o dva grada na mostu ("do castelli da ponte").

A to je za nas najvažnije kada tragamo za najdubljim korijenima grada. (I to je ono što nam iz rasprave o Nebojši ostaje kao prihvatljivo iz stajališta dr. Pavla Anđelića.)

Ako u pokušaju konačne (prihvatljive) ubikacije i identifikacije grada Nebojše i nije bio puno uspješniji od drugih, pa to pitanje možemo i dalje smatrati neriješenim, otvorenim, onda treba reći da su mu istraživanja posvećena Cimskom gradu dala puno upotrebljivije rezultate, tako da se njegovom zaslugom taj problem uveliko primakao konačnom razjašnjenju. (Sve će to, međutim, moći nedvojbeno potvrditi ili opovrgnuti buduća kompleksna arheološka, historijska i sl. istraživanja, koja će, vjerujemo, potaknuti i najavljena knjiga!)

U prilog potvrde opravdanosti stajališta Anđelića Starijeg o vjerojatnoći postojanja Cimskoga grada na desnoj obali Neretve mogli bismo, s autorovim, navesti i neke vlastitim istraživanjima spoznate činjenice:

- Na desnoj je obali stajalo polje, ne odveć prostrano, ali nesumnjivo vrlo raznovrsne plodnosti.

- Tu je i bogati riječni tok Radobolje s izvrsnom pitkom vodom, što je vjerojatno još od Rimljana kanalima razvođena za natapanje.

- Sa sjevera je to kotlinsko područje, uokvireno vijencem gorskih pašnjaka, za tada uobičajenu, kombiniranu, ratarsko-stočarsku privredu.

- Osobno i osobito podcrtavamo da je zapadna mostarska - cimska strana - glasovit vinorodni areal, kojem su korijeni ne samo rimski već i stariji prapovijesni, jer divlja je loza na obali Neretve otkrivena (i znanstveno ispitana) nedaleko u kanjonu spomenute rijeke, nešto malo sjevernije od grada.

Ovdje je ta tržišno i društveno-kulturno i kultno važna, ali i unosna gospodarska grana nastavljala živjeti kroz srednjovjekovlje, osmanlijsko i austrougarsko razdoblje, sve dok je u novije vrijeme nije zatro grad svojim nekontroliranim širenjem.

- Uz to ovaj se predjel nalazi na važnoj popriječnoj prometnici što bočno sa zapada silazi i tu "prebrođava" Neretvu!

Naselje Cim, predstavljeno donedavno prigradskim selom, što je danas praktično uraslo u grad, živi u dugu slijedu neprekinuta vremena, vjerojatno, najmanje od kasne antike, što je uvjerljivo potkrijepljeno otkrićem ranokršćanske bazilike s kamenom plastikom vrlo fine izrade i tlocrtom crkvenog objekta koji zrači monumentalnošću.

Ima izvornih nagovještaja da bi se za cimski sakralni lokalitet moglo vezati i sijelo još neubicirane biskupije Sarzenterum, spomenute 533. na Solinskom saboru.

Na desnoj su obali, isto tako, tragovi antičke gradnje s djelomično očuvanim materijalnim nalazima, utvrđeni, uz Cim, još i u rubnom naselju Vukodol, u južnoj gradskoj četvrti Zahum i u Orlacu na sjeveru.

Pri cimskom crkvenom objektu, kao i u malo podaljem netom spomenutom Zahumu, otkriveni su i ranofeudalni grobovi s arheološkim nalazima datiranim u razdoblje od IX. do XI. stoljeća. To upućuje na neprekinutu nit života toga dijela današnjega grada i kroz ostatak ranog, a nema razloga da tako ne bude i u vremenu razvijenog srednjeg vijeka.

Uostalom, ime sela Cim bilježe turski defteri neprestano od trenutka uspostave njihove ovdašnje vlasti početkom druge polovice XV. stoljeća.

Pouzdana franjevačka tradicija zna također za crkvu i katolički samostan u naselju Zahum, koje su Turci razrušili 1563., dakle samo

tri godine prije dovršetka gradnje Staroga mosta. (A predaja s kraja XIX. stoljeća još se sjeća i pripovijeda o nekim monumentalnim gradnjama na "otoku" pri ušću Radobolje u Neretvu.)

Nakon razdiobe velike župe Večerić (koncem XIII. stoljeća) zapadna je obala Mostara (sa selima Zahum, Ilići, Cim, Raštani i Vojno) - tvrdi P. Anđelić - živjela kao zasebno upravno područje, zvano provincija (kotar), zadržavši (prisvojivši) za sebe - što je vrlo znakovito - nekadašnje opće županijsko ime Večerić.

A već rekosmo kako svaki kotar s respektabilnim gospodarskim resursima u Bosni i Humu, u pravilu, zida grad kao svoje vojno-upravno, sudbeno i gospodarsko-prometno središte.

Iz rečenog je razvidno da su se ovdje, tijekom prve polovice XV. stoljeća, stekli svi preduvjeti i razlozi za nastanak i gradnju grada.

U takvim je općim prilikama na strateški dobro odabranu "otoku", kod Radoboljina utoka uz Neretvu, mogao nastati Cimski grad.

Zato je vijest dubrovačkih kroničara Orbinija i Lukarića (ma koliko data s podalje vremenske distancije) - o tome da je istaknuti službenik hercega Stjepana poznati gost Radin Butković godine 1440. podigao grad Mostar - posve (kronološki i općehistorijski) na mjestu, zapaža P. Anđelić, a s time smo i mi suglasni.

Između hercegovih gradova koje (veli autor) srpski historik Dinić nije mogao "identificirati" ni imenom ni položajem je (1444.) spomenuti *Cimiacho*. Istina, samo je ime u Dinića izazvalo asocijaciju na *Cimovski*, tj. mjesto u kojemu je herceg 1442. izdao razrješnicu "svome cariniku", ali u poblize se lociranje nije dalje upuštao. (Rekli bismo, zajedno s autorom, doslovno je zastao na pola puta.)

Pavao Anđelić, kao bolji znalac lokalne mostarske toponomastike te onomastičkih, arheoloških i inih prilika, po našem je mišljenju opravdano pretpostavio da *Cimiacho* spomenut 1444. i *Cimovski* (bolje Cimski) iz godine 1442., zapravo predstavljaju neistovjetne, ali upadno slične imenske varijante kojima se označava istovjetni Cimski grad kao jedini grad na cimskoj, zapadnoj strani tadanjeg Mostara.

Što je najbitnije u imenskoj potki oba oblika naziva grada (*Cimiacho* i *Cimovski*) stoji ista početna osnovica, Cim, a jedini Cim u ovdašnjem prostranstvu je ovaj naš desnoobalni, mostarski, perifernogradski, čijim se (poznatim) imenom početno koristio i

novooosnovani grad, dok s izgradnjom drvenog mosta na lancima nije stekao uvjete okriti se nazivom te prekoneretvanske prometnice, koja će ga ovjekovječiti.

Kada smo to utvrdili, onda je lakše, nastavljajući prosudbu, da kronološki i logički u "do castelli da ponte" (u jednome od dva kaštela na mostu) iz godine 1452. prepoznamo važne ostatke novorođenog Cimskog grada, koji se djelomice do danas očuvao u desnoobalnoj kuli Halebinci, kao što je u lijevoobalnoj kuli Herceguši (Tari) valjda moguće vidjeti nekadašnji začetak i današnji relikv drugog spomenutog (a neimenovanog) grada Nebojše.

Piščeva nas suptilna rasprava u završnici upozorava i na postojanje gradu bliska vlastelinstva na desnoj obali, koje naslućuje u toponimu Zgoni. A tim se pojmom u nas označava središnji, pridvorni (domenijalni) dio feudalnog vlastelinstva s najboljom kmetovima neustupljenom zemljom. On se kao seniorovo izravno vlasništvo (dominij, domena) obrađivao u feudalčevoj režiji pozivanjem kmetova na "mobu" ili "zgon". Oni su tako, za ustupljena im selišta, odradivali dio propisanih obveza prema feudalnom gospodaru.

Mi bismo dodali kako se to vrlo dobro slaže s našim osobnim spoznajama, do kojih smo došli studijem ovdašnje vinogradarske povijesti. Naime, od ranoturskog XV. stoljeća do godine 1878. ne samo današnji, unutargradski Zgoni, nego i zgoni koji se posjedovno vežu, naročito s Vihovićima - pored Smrčenjaka, Cima, Orlaca i Raštana - predjeli su u kojima se neprestano spominju vinogradi. Pod tim nam se dojmom, naprosto nametala tema "Mostar - grad, vinograd!"

Znajući da su vinogradi i vino jedno od najprestižnijih obilježja feudalnog (svjetovnog i crkvenog) staleža, opravdano je pretpostaviti da su oni i u srednjovjekovno predotomansko doba bili poglavito u sastavu sržnog (pridvornog) dijela feudalnog vlastelinstva koje uočava Pavao Anđelić, tim prije što i turska vrela XV. do XIX. stoljeća u naznačenom pitomom dijelu zapadnog Mostara najčešće bilježe vinograde u turskim rukama odnosno u rukama povlaštenog islamskog gradskog pučanstva, što je posredstvom vojno-upravnih i duhovnih funkcija bilo uključeno u osvajačev timarsko-lenski feudalni sastav.

Ostalo nam je do poimeničnog rođenja Mostara učiniti još korak-dva; grad je, naime, trebalo krstiti. I to se dogodilo već 1454., kada je ovostrani dotadašnji Cimski grad u izvoru preimenovanom

u "Grad na mostu, Mostni grad, Mostar" ili sl. ("civitate Pontis cum castris et pertinentiis suis"!)

Koji je od dva promatrana grada - dva nukleusa mostarska - stariji nije jednostavno reći.

Ipak, za veću starost Cimskoga grada na desnoj obali govori njegova plodnija, vodom natapana, ravnica te povoljniji geostrateški smještaj na lakše branjivu Radoboljinu stjenovitu "otoku" pri ušću u Neretvu. (I njegovi brojniji gradom posijani antički i medievalni, predotomanski korijeni, dok mladica jednog nije zasjenila sve druge!)

S druge bi strane u prilog veće starosti istočnog grada (Nebojše) govorila turska predaja, po kojoj se stari Mostar razvijao uglavnom na lijevoj obali rijeke, konstatira Pavao Anđelić.

I tako bi rođeno metaforično (i usudno) istočno-zapadno mostarsko dvograde, u kojemu se neko vrijeme živjelo uposebljeno, odvojeno!

A, onda, uslijedilo je postupno, interesno i političko približavanje i povezivanje. Kretanje je u tome pravcu, misli Anđelić Stariji, započelo vjerojatno prije 1452. po izgradnji drvenog predturskog mosta, koji je te godine neizravno spomenut.

I u ispravi iz 1454. naselja su zapisana odvojeno, što znači da su egzistirala jedno pored drugog.

Njihova potpuna integracija obavljena je konačno za turskog vojevanja, od 60-ih godina XV. stoljeća nadalje. Pri tome se, razumljivo, ni za što nisu pitali "primostari", iz 20 kršćanskih obitelji (s jednim neoženjenim), što su kao jedini - pred ratom neizbjegli - dio starosjedilačkog puka zabilježeni popisom 1477. u potonjem gradskom arealu.

Čovjek dolazi u napast zapitati se:

Jesmo li to, na kraju, stigli na početak! Na još jedan početak koncem II. i u osvit III. milenija poslije Krista?

Ali na mostu - kao na mostu - nikada se pouzdano ne zna. Jer most je i početak i kraj!

Vječna je samo prolaznost vode što se ispod mosta u zagrljaj moru žuri. I prolaznost sila (velikih i malih) što dolazeći sa strane ovdje mostove dižu i ruše!

Ne radi "primostara", nego sebe radi!

I tako će biti i u narednom mileniju. Dok oni što pri mostu obitavaju ne dorastu do "mostograditelja", pa (kao samosvjesni subjekti) most svoj, jednakopravno oslonjen na obje obale - na sve obale - sami ne izgrade!

A dok se to čudo ne dogodi, svi će ovdašnji mostovi, ma koliko stameni, kameni i znameniti, potrajati samo onoliko koliko i sila izvanjska što ih podiže.

Mag. Rudolf Kraljević

CHELMANISCHE PFARREI VEČENIKE (VEČERÍĆ)

Zusammenfassung

Dieser Artikel ist eine eigentliche Ankündigung der Neuerscheinung *Mittelalterliche Pfarreien Chelmaninses* (von Dr. Pavao Anđelić, Mag. Tomislav Anđelić und Mag. Marijan Sivrić), eine Herausgabe des Verlags ZIRAL aus Mostar. Der Verfasser des Artikels bietet einen Rückblick auf die Arbeiten des verstorbenen P. Anđelić über die mittelalterliche Pfarrei Večerić, die sich teilweise an beiden Ufern des Flusses Neretva erstreckte, wobei der Verfasser gleichzeitig den verstorbenen Wissenschaftler würdigt. Neben dem Lesestoff ist der Artikel an originellen neuen Erkenntnissen, Kommentaren und Urteilen reich. Die ältere Geschichte von Mostar ist ohne Kenntnisse über die chelmanische Pfarrei Večenike kaum vorstellbar.

Zemljovid župe Večerić (Večenike)